

LA COMPLEXITAT DE LA DATACIÓ CRONOLÒGICA A LA BAIXA EDAT MITJANA. EL CAS DE MALLORCA (1230-1232)

THE COMPLEXITY OF CHRONOLOGICAL DATING IN THE LATE MIDDLE AGES. THE CASE OF MALLORCA (1230-1232)

Plàcid PÉREZ PASTOR

Universitat de les Illes Balears

ORCID: 0009-0002-5126-8157

placidperez@gmail.com

Resumen: Este trabajo analiza algunos de los problemas que presenta la datación cronológica durante la baja Edad Media en la Corona de Aragón. El estudio se centra en los diplomas generados en la cancillería real de Jaume I de Aragón en los años previos y posteriores a la toma de la ciudad andalusí de Mallorca (1230). Su correcta datación, que resulta especialmente importante para construir el relato de los acontecimientos que tuvieron lugar durante las operaciones de conquista, ha sido objeto de interpretaciones diversas por parte de los investigadores, que se debaten en el presente artículo.

Palabras clave: Cronología, siglo XIII, cancillería real, Corona de Aragón, Jaime I de Aragón, Mallorca, conquista.

Abstract: This work analyses some of the problems that chronological dating presents during the full Middle Ages in the Crown of Aragon. The study focuses on the diplomas generated in the royal chancery of Jaume I of Aragon in the years before and after the capture of the Andalusian city of Mallorca (1230). Its correct dating, which is especially important for constructing an account of the events that took place during the conquest operations, has been the subject of various interpretations by the researchers discussed in this article.

Keywords: Chronology, 13th century, royal chancery, Crown of Aragon, Jaume I of Aragon, Majorca, conquest.

1. Introducció.¹ La datació cronològica

Endinsar-se en la història de l'Edat Mitjana significa enfrontar-se a la cronologia; i, més prest o més tard, qualsevol historiador medievalista acaba topant amb els obstacles que envolten aqueixa disciplina. És un tema àrid i sovint poc gratificant, ple d'ambigüitats i de paranys difícils de resoldre. Anscari Mundó (1967: 13), en ocasió d'intentar resoldre la cronologia del rei franc Robert «el Pietós» [996-1031], resumí la situació dient que «si al moment de començar la investigació hagués conegut les dificultats amb que ja s'havien trobat altres historiadors de categoria en els dos segles darrers hauria desistit ben aviat d'emprendre el treball». En aqueixa tessitura han convergit els historiadors dels albors del Regne de Mallorca, a l'hora de confrontar la narració de les cròniques medievals amb la documentació escrita de tipus notarial o cancelleresc, especialment la dels anys 1230-1232. S'examinen aquí els dubtes que planteja la seva confrontació, així com la solució proposada en cada cas.

Qualsevol tractat de cronologia actual mostra les diferents formes de comptar els dies i els anys al llarg de la història europea. Com a norma general, durant tota l'Edat Mitjana el còmput dels dies seguia el sistema del Calendari romà: es dividia el mes en tres períodes desiguals, la referència dels quals són el dia de les calendes (1), el de les nones (5/7) i el dels idus (13/15), comptant a partir de cadascun d'ells de forma regressiva, és a dir, indicant quants dies manquen per arribar al segment respectiu del mes indicat.

Ja que, sovint, la població es regia més per les festivitats religioses que pel dia del mes, pot haver-hi documents que computin el dia segons la festivitat d'un sant determinat, o de la vigília, o del dia següent (*crastinum*). També es poden trobar datacions segons el sistema de Bolonya. En aquest estil, el mes es divideix en dues meitats: els dies de la primera quinzena són els dies identificats «a l'entrada» (*intrantes*), i els de la segona «a la sortida» (*exeuntes*) del mes en qüestió. D'aquesta manera, durant la primera quinzena del mes la numeració dels dies és directa, com a l'actualitat, mentre que durant la segona quinzena es compten a la inversa.

Pel que fa als anys, al llarg dels segles XII-XIV, tot a l'ample dels territoris cristians d'Hispania, Occitània i Itàlia s'utilitzaren majoritàriament cinc *estils* o maneres de comptar (García, 1998: 280-285):

1. El vulgar, modern o de la Circumcisió, que començava el primer de gener i acabava el 31 de desembre, igual com el sistema de datació actual.
2. L'any del regnat, que comptava els anys a partir de l'inici del regnat del monarca. La reducció al còmput actual dels documents així datats va ser molt difícil, abans que Ascarí Mundó (1967: 31-33) no establís que l'inici del còmput anual es

¹ Plàcid Pérez Pastor es doctor en Historia Medieval por la Universitat Autònoma de Barcelona y archivero. Vinculado al área de Historia Medieval en el Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts en la Universitat de les Illes Balears, es miembro colaborador del grupo de investigación Estudios Medievales (GRESMED) de la Universitat de Illes Balears. El presente trabajo forma parte de su tesis doctoral defendida en 2021 bajo el título «Conquesta, repartiment i organització militar de Mallorca. Els cavalls armats (1229-1350)».

produïa el 24 de juny, independentment dels esdeveniments i de la situació política de cada regne: defunció del rei, nomenament o consagració del successor, etc. Josep Baucells (2006: 197-200) confirmà aquella hipòtesi i precisà que, a efectes pràctics, l'any de l'adopció del sistema fix de còmput anual en el conjunt dels territoris catalans és el que correspon a l'actual 1004.

3. L'Era Hispànica, que comptava igual que el vulgar, però iniciava el còmput a partir de l'any 38 abans de Crist. Als documents datats d'aquesta manera (*Era, in Era o sub Era*), se'ls ha de restar 38 anys per tal d'obtenir la datació moderna.
4. El de la Nativitat, que començava el 25 de desembre i acabava el 24 de desembre de l'any següent, de manera que coincideix amb el sistema modern en tot l'any, manco en els set dies que van des del 25 de desembre al primer de gener.
5. El de l'Encarnació o l'Anunciació, que iniciava el 25 de març i finia el 24 de març de l'any següent. Té dos *còmputs* o modalitats distintes: el florentí o *posticipat*, que començava el 25 de març de l'any següent al naixement de Crist. Per tant, coincideix amb el sistema modern entre el 25 de març i el 31 de desembre.² Y el còmput pisà o *anticipat*, que començava el 25 de març de l'any anterior al naixement de Crist. Per tant, coincideix amb el sistema modern entre l'1 de gener i el 24 de març.³

Entre els romans, des del 153 a. C., l'any civil començava el primer de gener, com a l'actualitat. Sense que se'n sàpiga el motiu, des de finals del segle IV, la forma de datar segons l'Era Hispànica s'anà estenent des de la Lusitània romana cap a la Marca Hispànica i la Gàl·lia, i acabà per acaparar quasi totes les datacions a partir del segle VI. A l'època visigòtica medieval fou el sistema de datació més freqüent a tota la Península i, fins i tot, la feren servir els mossàrabs de Toledo. Els estats carolingis introduïren el seu propi mètode de datació, basat en el regnat dels reis francs i/o altres còmputs de l'era cristiana; de manera que, a partir del segle IX, l'Era romangué com «un elemento erudito que solía añadir solemnidad al documento» (De Francisco, 2010: 136). Poc a poc, fou reemplaçat a tot arreu per la datació segons l'any cristià, l'*Anno Domini*, amb llargs períodes d'adaptació o amb un doble sistema de calendar. L'estil florentí era el més utilitzat, però es feia servir també el pisà, tant en els documents oficials com en els privats (Salvá, 1951: 6-52). Adriano Cappelli (1978: 10) remarca que la forma de fixar la data segons la Circumcisió mai no fou completament abandonada sinó que, durant l'Edat Mitjana, contemporitzà amb altres estils en els regnes cristians peninsulars i a Occitània. A partir de finals del segle XVI, aquest estil s'anà imposant paulatinament fins a convertir-se en gairebé l'únic durant l'Edat Moderna. No se sap la data concreta en què es produí a

² Els documents expedits entre l'1 de gener i el 24 de març tenen una unitat manco i, en conseqüència, se'ls ha d'afegir una unitat per reduir-los a l'era actual.

³ Els documents expedits entre el 25 de març i el 31 de desembre tenen una unitat més i, en conseqüència, se'ls ha de restar una unitat per reduir-los a l'era actual. Cal dir que, malgrat aquest estil sigui més lògic baix del punt de vista natural —la concepció precedeix al naixement—, no es propagà gaire fora del seu lloc d'origen i d'algunes zones limítrofs

la Península aquesta mudança a la Circumcisió, tot i que fou un dels llocs pioners d'Europa en implantar-se.

Quant a França, Rodrigue Tréton (2010: 282) afirma que l'últim escrivà rossellonès que va indicar els anys segons el regnat dels francs va ser el sotsdiaca Guillem, en una acta signada el 27 de juny de 1164. L'estudi de les actes dels Templers, que duen el doble còmput pels anys de regnat i per l'era cristiana, revela que durant els anys 1130-1150 els escrivans rossellonesos utilitzaven el càlcul pisà. Es donen igualment alguns exemples que evidencien la persistència de la pràctica del còmput segons els regnes francs a les zones de muntanya mitjana tradicionalment més conservadores, com al Vallespir el 1180, o dos anys més tard al Conflent, on el diaca Guillem va instrumentar una acta que va datar al tercer any del rei Felip II. Sylvie Rouillan-Castex (1969) localitzà una sèrie d'instruments datats en estil pisà a la ciutat de Carcassonne (Llenguadoc) vers els anys 1125-1126. Rodrigue Tréton considera que les poques actes instrumentades en aquest departament són massa reduïdes per a ser representatives, encara que mostren una gran varietat de pràctiques. Segons Damien Garrigues (1941: 237-239), des del regnat de Lluís VI «el Gras» de França [1108-1137] i fins al segle XIV, la cancelleria reial gala combina l'estil de l'Encarnació amb el de la Nativitat, sobretot al sud del país. La gran majoria dels documents de l'Aquitània, la Rouergue, le Quercy i l'Agenais adopta el sistema de l'Encarnació. En són l'excepció la Provence, la Narbonne i el país de Foix, que segueixen el sistema de la Nativitat. Pel que fa a l'estil, aquest autor constata que el florentí és el majoritàriament adoptat al sud de la França actual al llarg del segle XIII i a la cancelleria reial, encara que alguns monestirs i notaris, així com les butlles papals, estan datats a la pisana. Les innovacions culturals es difonien primer en els principals centres administratius o econòmics, la majoria de les vegades situats prop dels grans eixos de comunicació que vorejaven el litoral mediterrani (Tréton, 2010: 283); mentre que els canvis als territoris muntanyencs més allunyats eren més lents. Així, l'investigador pot trobar en el mateix període una butlla papal datada segons el pontificat, un privilegi reial d'acord amb l'any del regnat, una escriptura cancelleresca a l'estil de l'Era Hispànica, una acta notarial a l'estil de l'Encarnació florentina, una missiva a l'estil pisà o una determinació de consell municipal segons la Nativitat o la Circumcisió, posem per cas.

En els regnes de Castella predominava l'Era Hispànica a l'Edat Mitjana, si bé des del segle XII es compaginava amb els estils de l'Encarnació i la Circumcisió; i, endemés, en el segle XIV s'introduí també la Nativitat. El canvi al còmput de l'Encarnació no es produeix oficialment fins a mitjan segle XIV. El responsable de dur-lo a terme fou Juan I [1379-1390], a les Corts celebrades a Segovia entre el setembre i l'octubre del 1383 (Cappelli, 1978: 8; De Francisco, 2010: 143).

En el regne de Navarra, després de l'Era Hispànica fou molt utilitzat l'estil de l'Encarnació a la documentació eclesiàstica del segle XIII. També es comença a fer servir a la cancelleria reial després de l'any 1234, arran de l'accés al tron de la Casa de Champagne (De Francisco, 2010: 177).

En el regne d'Aragó també fou preponderant l'Era Hispànica fins ben entrat el segle XIII (De Francisco, 2010: 139). La unificació amb els comtats catalans, arran de

l'abdicació (1137) de Ramir el Monjo en la seva filla Peronella i en el seu futur gendre, el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, no comportà cap canvi remarcable en la datació cancelleresca aragonesa, que continuà emprant el mateix còmput. Així i tot també feia servir, de forma molt minoritària, l'estil de l'Encarnació (Zimmermann, 1981: 371-373). Aquesta ambigüitat solia dependre del lloc on es redactava l'escriptura i a qui anava dirigida: els instruments expedits a l'Aragó que anaven dirigits als súbdits catalans solien datar-se per l'any de l'Encarnació, mentre els emanats de Catalunya dirigits als aragonesos acostumaven a portar la data de l'Era (Cabanès, 1975: 104; Tréton, 2010: 287). Era una norma força flexible, puix que s'enregistren diplomes amb doble datació hispànica i cristiana i, fins i tot, és probable que alguns notaris continuessin calendant exclusivament segons l'Era. A partir de mitjan segle XIII es va refermant a la cancelleria el còmput de l'era cristiana, però no tan sols el de l'Encarnació sinó també el de la Nativitat (Salvá, 1951: 39-52; Agustí i Voltes, 1952: 11).

El primer lloc d'on va desaparèixer l'Era Hispànica fou Catalunya, una vegada quedà sotmesa a l'òrbita política carolíngia, a principis del segle IX. Al llarg d'aquest segle s'eclipsa el seu ús i, cada cop més, la datació es va anotant segons el doble calendari franc i/o cristià. El setembre del 1180, un cop traspassat el rei capet Lluís VII «el Jove» [1137-1180], se celebra un Concili a Tarragona dirigit pel bisbe Berenguer de Vilademuls, que acorda eliminar dels documents la referència als anys de regnat dels reis francs a partir del dia de Sant Lluç següent (18 d'octubre), i adoptar únicament com a sistema de datació l'estil de l'Encarnació (Mundó, 1994: 23-42). El bisbe justificà la proposta en el fet que era el còmput que utilitzava preferentment la Seu Apostòlica. El rei Alfons «el Cast» [1164-1196], que estava reunit amb la seva cúria a Tarragona, s'apressà a ratificar l'acord del sínodo, de manera que la decisió eclesiàstica es veié reforçada amb la fermesa política (Baucells, 1998: 22-33; De Francisco, 2010: 138). Sembla, en tot cas, que aquell precepte anava dirigit més específicament als territoris catalans, on encara es datava segons el regnant franc (Cabanès, 1975: 103). Michel Zimmermann (1981: 374) creu probable que les autoritats eclesiàstiques i seculares, de comú acord, aprofitessin el canvi «pour extirper du protocole des actes tant publiques que notariaux, un anachronisme au demeurant peu compatible avec les nouvelles exigences de rationalité et d'uniformité».

A partir d'aleshores, en aquells territoris es computà majoritàriament d'acord amb el nou estil, si bé tant els diplomes reials com els particulars mantingueren en ús diverses cronologies. Álvaro Santamaría (1984: 458-466) i Josep Baucells (1998: 30) sostenen que la promulgació d'aquella disposició no implicà que l'aplicació fos dràstica sinó gradual, i que el seu grau d'implantació fou distint segons les escriptories reials o eclesiàstiques. Per exemple, en els comtats d'Empúries i de Besalú, els escriptors van continuar datant els actes únicament amb l'any de regnat de Lluís «el Jove» durant la segona meitat del segle (Tréton, 2010: 282). Rafael Ginebra (1999: 561-590), en estudiar la documentació de les notaries del bisbat de Vic dels segles XIII i XIV, mostra com el sistema de còmput adoptat per les escriptories que depenien d'institucions eclesiàstiques és el de la Nativitat. Antoni Mas (2013: 407) afirma, també, que malgrat el còmput per l'Encarnació degué ser el més freqüent en el segle XIII i bona part del XIV, sembla que la datació de documents

notarials d'acord amb el còmput de la Nativitat no va ésser tampoc cap raresa a Catalunya en els anys en què s'esdevingué la conquesta de Mallorca (1230).

Pel que fa a València, els anys previs al setge i a la conquesta de la ciutat fan servir a parts iguals l'Era Hispànica i l'Encarnació, i semblava que acabaria imposant-se l'ús de la primera. Tal vegada Jaume I considerava que la conquesta de les terres valencianes era una prolongació territorial del regne d'Aragó, on s'aplicava encara aquell còmput. Però, tot seguit, decideix atorgar entitat jurídica pròpia als nous territoris conquerits i crear el regne de València, atorgant-li uns Furs propis vers 1239. A l'epígraf 130 d'aqueixa carta, el monarca ordena als notaris que datin els documents segons l'any cristià de l'Encarnació, tal com fan ja a partir de mitjan 1239.⁴ No obstant això, en analitzar la datació de les rúbriques dels tres volums del *Llibre del Repartiment de València*, Antoni Ferrando (1979: 26-27) alerta que hi ha 21 anotacions basades en la Nativitat i, altres 64, fan servir la fórmula *Anno Domini* que, segons Honori Garcia i Robert I. Burns, no correspondria a l'Encarnació sinó a la Nativitat.

La datació per l'estil de l'Encarnació tendia a generalitzar-se en tots els territoris de la Corona d'Aragó però, ni de lluny, estava absolutament implantada. La modificació definitiva es produí l'any 1349, quan les Corts de Saragossa aprovaren un fur que substituï oficialment l'estil de l'Encarnació pel de la Nativitat. L'acord fou referendat per Pere «el Cerimoniós» [1336-1387] mitjançant un decret atorgat a Perpinyà el 16 de desembre del 1350. El decret assenyala ben clarament que fins aleshores havia estat potestatiu dels seus predecessors l'elecció lliure del sistema de compte.⁵ Aquesta nova norma comportà la uniformització del còmput cronològic per a tots els territoris de la Corona. La disposició fou acceptada de seguida i s'implantà ràpidament a tota la documentació pública de Catalunya. Una setmana després l'adoptaren les escriptures reials i les corts celebrades a Perpinyà el 14 de març de 1351. En els cercles eclesiàstics el canvi trigà més temps, ja que l'arquebisbat de Tarragona n'aprovà l'ús durant la celebració del sínode de 1355, el 24 d'abril. En el regne de València no s'aplica fins a l'aprovació en les Corts del 1358 (Baucells, 1998: 36-37; De Francisco, 2010: 174).

Tal com acabo de mostrar, és ben palès que tot al llarg dels anys finals del segle XIII i primera meitat del segle XIV el sistema de còmput que feien servir les cancelleries dels regnes cristians de la península Ibèrica i d'Occitània era molt divers i estava ben lluny de ser uniforme. No es pot generalitzar i suposar que la substitució del còmput dels reis francs pel sistema de l'Encarnació fou automàtica, immediata i universal, sinó que cal considerar l'existència de particularismes en funció dels àmbits institucionals i geogràfics. Per tant, a l'hora de fer la crítica diplomàtica, hom ha de partir de la hipòtesi que el sistema de calendar pot no ésser únic en cada lloc i moment, sinó una combinació de totes les fórmules possibles.

⁴ Cabanes (1975: 103-104); De Francisco (2010: 139-140); Ubieto (1974: 34).

⁵ «Ideo licet aliter, sicut est licitum singulis regum et principum ex dispositione predecessorum nostrorum illustrium felicis memorie, observatum pro libito fuerit usquequaque.» La lletra fou presentada al governador de Mallorca, Gilabert de Centelles, el dijous, 10 de febrer del 1351: Arxiu del Regne de Mallorca (ARM). LR-14, f. 134v.

2. Les dificultats de datació: errors i falsificacions

Les dificultats de datar correctament un document medieval deriven de l'ús relativament freqüent de l'expressió *Anno Domini* que, en teoria, pot servir per qualsevol dels estils cronològics cristians. En aquest sentit, José M.ª de Francisco (2010: 165) posa sobre la taula les dificultats que troba l'historiador per arribar a certificar l'estil utilitzat, quan l'orde cronològic no s'avé amb els successos que descriu l'escriptura. Álvaro Santamaría (1984: 466) sosté que la fórmula *Anno Domini* referida a la documentació mallorquina del període 1228-1232 «no es fórmula monovalente sino bivalente, expresiva tanto del estilo de la Encarnación como del estilo de la Natividad». És ben probable, per tant, que alguns dels títols emanats de la cancelleria reial entre els anys 1228-1231, relacionats amb Mallorca, que han estat considerat habitualment datats segons l'estil de l'Encarnació florentina, ho siguin per l'estil de l'Encarnació pisana, la Nativitat o, fins i tot, la Circumcisió. A partir del 1232 s'imposa l'estil de l'Encarnació als manuscrits del regne de Mallorca, sense fissures.

Per tal d'evitar caure en errors d'interpretació cronològica, Santamaría (1984: 462) alerta l'investigador que tingui prudència i adopti certes precaucions quan es topi amb la referència *Anno Domini*:

Lo más expeditivo y cómodo, lo menos comprometido es, evidentemente, aplicar de manera automática, rutinaria y acrítica las normas de datación, sin más; pero el quehacer del historiador de su propia naturaleza es eminentemente crítico, conlleva de por sí la duda metódica sistemática, contemplada desde la racionalidad. El contexto digamos diplomático de los instrumentos debe encajar en su contexto digamos histórico y viceversa.

En conseqüència, abans de datar un diploma concret cal valorar un conjunt divers d'aspectes i circumstàncies que, a més de tenir coherència interna, han de ser congruents: no tan sols en la part expositiva i dispositiva, sinó en la intitulació de les persones i institucions que el generen, en els títols que ostenten i, molt especialment, en l'escatocol que l'autentifica. O sigui: la data tòpica, la data crònica, les signatures de les parts, la subscripció dels testimonis, i la fórmula de validació del notari i/o l'escrivà que expedeix el document o en fa la còpia, que tanca l'acta amb la seva signatura manual (Ferrer, 2000: 69-88; Tréton, 2013: 62). Malgrat que es prenguin totes les precaucions possibles, José M.ª de Francisco (2010: 208) no se n'està d'assenyalar la dificultat extrema que pot suposar la datació de qualque document: «no es insólito encontrarnos con dataciones que, por más que les apliquemos todas las posibilidades antes comentadas y algunas más, se resisten a una conciliación entre los varios datos cronológicos que aportan».

Altre problema deriva de l'error involuntari o la negligència dels copistes. S'ha de sospesar el fet que la majoria de la documentació del segle XIII ha arribat a nosaltres mitjançant pergamins que no són originals, sinó còpies o trasllats que poden ser coetànies

o fetes en anys posteriors i sovint autoritzades per tres notaris. La solemnitat d'aquesta fórmula atribueix valor probatori al manuscrit, però no afegeix res a la fidelitat del document original, perquè els responsables de la transcripció correcta no solen ser els notaris signants, sinó el copista (Feliu, 2002: 51). Sovint, en realitzar-se un trasllat, sobretot si ha transcorregut molt temps des de l'expedició de l'original, es poden haver produït errors de transcripció, ja sigui per desconeixement o per inadvertència, que desvirtuen alguns elements del document. L'error més comú consisteix en posar una barra de més o de manco a la datació, que acostumava fer-se en números romans. També solen detectar-se transcripcions deficientes dels noms de persona i dels topònims. Òbviament, els errors es poden anar acumulant a mesura que augmenta el número de còpies.⁶

No obstant això, s'ha abusat en excés d'atribuir les incongruències cronològiques als errors dels copistes. Quan els documents no encaixen amb la cronologia, és habitual que l'autor es limiti a constatar-ho. Les discordances, aleshores, solen imputar-se al caprici o a l'error –voluntari o no– de l'escrivà o del copista. En realitat, però, les incorreccions materials i les distraccions comeses pels amanuenses eren molt més ocasionals i menys freqüents del què la historiografia els atribueix. Per corroborar-ho, Antoni Mut (2009: 152) ha posat de relleu el prestigi i la professionalitat dels escrivans i notaris de l'època, així com les revisions i els controls que havien de superar els documents de la cancelleria reial abans de ser lliurats a la persona o institució a la qual anaven destinats.

La majoria de les còpies manuscrites són fidels però, d'altres, estan clarament manipulades i, per tant, la informació que proporcionen és deliberadament fraudulenta (Barceló, 1988: 74). L'elevada significació que des del primer moment es concedí a la prova escrita permeté trobar punts fermes de veracitat però, a la vegada, n'incentivà la falsificació especialment per part de l'estament senyorial, tant laic com eclesiàstic (Pereira, 2019: 540-546). Els motius per falsificar documents al llarg de la història omplen una ampla gamma de raons: per a inventar-se drets jurisdiccionals i justificar propietats territorials a la Baixa Edat Mitjana; per a fomentar pietats i hagiografies en època barroca; per a enaltir, afavorir i sustentar suposats drets de poblacions, ordes i col·lectivitats diverses en els segles moderns; per a cobrir diferents interessos personals i distingir els orígens familiars; o, també, per a recrear un passat gloriós quan cal enaltir la pròpia tradició com a poble.

Les manipulacions que afecten el diploma poden consistir en supressions, interpolacions o falsificacions de cap a peus. Les interpolacions, que són les més habituals, són paraules o frases afegides pel copista, ja sigui amb la intenció d'aclarir i millorar el text o bé per a fer-lo més favorable als interessos de l'escrivent o de la seva comunitat, car la immensa majoria de les falsificacions procedeixen d'escriptors monàstics. Per tant, les interpolacions poden ser aclaridores o falsificadores. Les aclaridores són prou interessants com a font històrica (Feliu, 2002: 51-52).

Són falsos aquells manuscrits que tenen com a objectiu crear una prova documental que no existia prèviament. No per això s'han de rebutjar ni menysprear els diplomes

⁶ Garrigues (1941: 356); Mut (2009: 133); De Francisco (2010: 165).

falsos, perquè generalment proporcionen una quantitat d'informació exacta semblant a la de qualsevol d'autèntic. Els corrents investigadors postmodernistes són els principals defensors d'aquesta teoria, conscients que una falsificació pot transmetre unes respostes distintes més enllà de les que podia fer-ho l'original, sempre que es faci servir una metodologia i una crítica correctes. Ja no es tracta de distingir entre allò que és vertader d'allò que és fals, sinó d'analitzar les relacions entre el text i el context, partint de la idea que la documentació, especialment la cronística, conté una ideologia i una intencionalitat concreta. Per tant, es requereix considerar la narrativa des de la triple perspectiva històrica, lingüística i literària.

Aquestes consideracions han portat els investigadors a examinar, per exemple, els aspectes ideològics, la motivació, la intencionalitat i l'estratègia del *Llibre dels Fets* de Jaume I com a element de publicitat i/o de propaganda en vistes a la creació d'una imatge pròpia i a la magnificació, dignificació i prestigi de la figura reial.⁷ I també a realitzar una anàlisi intrínseca de les dades cronològiques, l'estil literari, la llengua i les particularitats lingüístiques que aporta, comparant-les amb les cròniques de Bernat Desclot, Ramon Muntaner i Pere Marsili, i amb d'altres documents i poemes coetanis. Intenten identificar i perioditzar les etapes de la seva redacció i les possibles fonts i influències literàries, alhora que determinar l'autoria o autories del manuscrit, donant així principi a una producció bibliogràfica que ha arribat fins als nostres dies.⁸

Pel que fa als documents cancellerescos, el corrent postmodernista els considera com a part d'un conjunt més ample que integra un cartulari. Els tracta com a elements correlacionats, no tan sols dins el mateix corpus documental, sinó també en relació amb els existents en un radi geogràfic pròxim. D'aquesta manera es pot formular el context en el qual tingueren lloc les falsificacions i determinar els motius i els interessos que estimularen els copistes a tergiversar o inventar realitats i personatges històrics.

3. El paper del paper

La tasca més innovadora dels darrers anys, que ajuda a facilitar la datació cronològica, procedeix de la Paleografia. Aquesta disciplina mostra cada cop més interès en l'anàlisi del suport escripturari, els centres productors, les filigranes, les tècniques d'impressió i d'enquadernació, etc. I també en l'estudi dels diferents signes que integren cada document, com a personals i individuals que són: marques de cancelleria, símbols, imatges, creus, *signum regis*, etc.

⁷ Pel que fa a l'influx del postmodernisme sobre la interpretació dels textos històrics medievals, especialment de les cròniques i les gestes, i del seu ús com a instrument de prestigi i propaganda del poder: Aurell (2006: 809-832); Cingolani (2006a: 11-22); Cingolani (2006b: 201-240); Cingolani (2007: 212); Cingolani (2008a: 287-312); Cingolani (2008b: 101-127); Cingolani (2009); Escudero (2016: 169-171); Hauf (2004: 39-75); Martínez (2008: 349-362); Villanueva (2009: 239-272).

⁸ Nicolau d'Olwer (1926: 79-88) fou el primer autor que s'interessà per la qüestió. Com que el fons del debat no afecta directament el contingut del present treball, s'omet la bibliografia.

El paper és un material d'origen vegetal constituït bàsicament per cel·lulosa. Generalment, la cel·lulosa s'obtenia de les fibres de lli —procedents de roba vella— o de cànem —restes de cordes, cabassos, sàrries, etc.—, però no mai del cotó (Hidalgo, 2005: 98). La seva manufactura penetra a al-Andalus via Tunis a la segona meitat del segle X o començaments de l'XI. A mitjan segle XII, Xàtiva havia esdevingut un gran centre paperer i la fama de l'esplèndida confecció del seu paper s'espargia més enllà de les terres andalusines. Aquell tipus de paper de qualitat superior, blanc i fi, era conegut amb el nom de *sabīl* o xativí; és a dir, de Xàtiva.⁹ Alhora que la conquesta del regne de València (1238), Jaume I s'apropià i protegí les fàbriques de paper àrab de la Xàtiva andalusina;¹⁰ i aquesta empara propicià que es produïssin nous patrons de documents de caire administratiu i perfeccionessin i tipifiquessin els anteriors, en un procés que s'ha anomenat la *revolució del paper* (Burns, 1985: 151-161; Glick, 2007: 169).

Les cancelleries de Jaume I i del seu predecessor, Pere «el Catòlic» [1196-1213], havien estat itinerants. Acompanyaven sempre el monarca, de manera que els notaris i escrivans reials viatjaven portant amb ells els documents i els estris per redactar-los mentre eren en marxa. Els pergamins emesos per la cancelleria eren individuals, generalment rudimentaris i no formaven volums. És per aquest motiu que algunes escriptures es perdien. Els diplomes més antics no es custodiaven en un arxiu únic, sinó en diferents dipòsits conventuals i laics de Saragossa, Sixena, Santes Creus o Barcelona.

Fou Jaume «el Just» d'Aragó [1291-1327] qui fomentà la diversificació definitiva de les sèries de registres, la distribució més coherent dels manuscrits copiats i l'ampliació de la tipologia documental i del volum dels textos expeditos (Urgell, 2016: 127). En el marc de les transformacions polítiques i diplomàtiques introduïdes per aquest monarca cal incloure-hi la creació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. La seva fundació data de l'any 1318 i és, probablement, la institució arxivística viva més antiga d'Europa. No obstant això, fins ben entrat el segle XIII, coincidint amb la recepció i difusió del Dret Comú, no es va concebre l'arxiu reial com un lloc de gestió de la informació, certificador de la fe pública i legitimador de l'exercici del poder.¹¹

La difusió del paper permeté modelar manuals on els notaris i escrivans anotaven resums de tots els documents que es redactaven a la cancelleria. Els primers registres de lletres relligats en paper són de l'any 1237 i estaven dipositats en el monestir de Santa Maria de Sixena. La formació d'aquests diplomataris contribuï a afermar la confiança en els notaris i en les escrivanies, perquè possibilitava efectuar comprovacions, feia molt més complicades les falsificacions i permetia l'obtenció de còpies.¹² D'altra banda, el document esdevingué l'instrument provador per excel·lència en qualsevol litigi. La

⁹ Bofarull (1908: 253); Ferrando (1979: v); Castelló (2013: 81).

¹⁰ Per a les característiques definidores del paper àrab i hispano-àrab i els seus tipus, la matèria primera, la manera de confeccionar-lo, encolar-lo i marcar-lo, les eines utilitzades, la seva difusió i les millores introduïdes al llarg dels segles, així com els mètodes científics d'anàlisi material, vegeu Sistach (1997); Sistach (1999); Sistach (2001); Sistach (2005); Sistach (2013); Sistach (2019); Alonso (2001); Hidalgo (2005); Montalbán (2007).

¹¹ Bofarull (1908: 253-254); Ferrando (1979: XIX); López (2007); Trenchs i Aragó (1983: 17); Villanueva (2009: 249).

¹² Ferrer (2000: 40); Trenchs i Aragó (1983: 17); Tréton (2010: 208-210).

pagesia, majoritàriament analfabeta, tenia una por reverencial al document escrit, permanent però manipulable, al qual només podia oposar la memòria oral, molt menys duradora, per tal com el record fidel d'un fet rarament es conserva més enllà de tres generacions. Les elits de la societat andalusina, encara que cultes i alfabetitzades, no varen conferir mai al document escrit privat un valor semblant al que li atorgaren les feudals, ni el varen guardar amb la cura amb què ho varen fer, per exemple, les comunitats monàstiques o els llinatges nobiliaris cristians (Riera, 1999: 33).

4. Els documents de datació dubtosa: el cas de Mallorca

Tots els elements anteriors s'han de tenir en compte a l'hora de datar un manuscrit, especialment si presenta dubtes en comparació als successos que conté. Ho intentaré aplicar en el cas de Mallorca, cenyint-me als documents més directament relacionats amb la conquesta feudal del 1229.

Res no fa pensar, d'entrada, que la situació en el Regne de Mallorca pel que fa a la pluralitat del sistema de calendar hagi de ser contemplada de forma distinta a la resta dels territoris de la Corona d'Aragó. Així opinen autors tan diversos com Jeroni Alemany (1746: 54-81), Jaume Salvà (1975), Álvaro Santamaría (1984: 475-474) o Antoni Mas (2013: 408), qui sostenen la multiplicitat de còmputos durant els segles XIII i XIV. D'altres, però, han mantingut que la datació dels documents s'ha fet sempre segons l'any de l'Encarnació, fins al decret signat per Pere el Cerimoniós l'any 1350.¹³

La majoria dels diplomataris i crònicons publicats a l'Illa solen transcriure automàticament i sense vacil·lacions la data dels documents immediats a la conquesta de Mallorca segons l'estil florentí. Alguns autors, però, han expressat dubtes al respecte. Lorenzo Pérez (1977: 2), en el seu monumental diplomatari, malauradament incomplet, segueix «el estilo de la Encarnación según el modo florentino, que es el que se usó en la Corona de Aragón durante todo el siglo XIII y parte del XIV», malgrat algunes incongruències que detecta i es limita a constatar. Antoni Mut (1989: 252), en els seus estudis de la Carta de Franquesa i després de dubtar datar-lo l'any 1230 o 1231, situa el manuscrit l'any 1231 *sin estar plenamente convencido de una u otra fecha*.¹⁴ Guillermo Tomás (2013: 733, doc. 47) assenyala un document de Jaume I, datat a Mallorca el 17 calendes abril del 1230, indicant que probablement està mal datat perquè aleshores el rei no es trobava a l'Illa. Álvaro Santamaría (1984) ha estat l'autor més crític sobre aquesta

¹³ «En el reino de Mallorca, muy ligado política y económicamente a Cataluña, desde donde se planificó su conquista, la datación de los documentos será siempre por el año de la Encarnación, como podemos comprobar en los primeros documentos emitidos en la isla por Jaime I tras su conquista en el año 1230, manteniéndose este uso hasta la época de Pedro IV.» (De Francisco, 2010: 142).

¹⁴ La Carta de Franquesa, inspirada en les de Tortosa, Lleida i Agramunt, és un recull legal que establí les bases dels drets dels nous i primers ciutadans de Mallorca, amb un especial interès per les franqueses comercials, i serví per emmarcar les relacions socials de la nova societat feudal de l'Illa. Ha estat estudiada per Mut (1989: 273); Piña (1985); Pascual (2000: 305-323); Santamaría (1987); Urgell (2016) i molts d'altres. En general, s'accepta que fou expedida el 01/03/1230, encara que el debat al voltant d'aquesta data no està conclòs.

qüestió, a la qual ha dedicat un article sencer. Només els diplomataris més recents apliquen, també de forma mecànica i sense fer-ne excepcions ni emetre cap comentari crític, el còmput de la Nativitat.

4.1. El *Llibre dels Fets* de Jaume I y altres cròniques catalanes

La correcta datació dels esdeveniments és crucial a l'hora de fixar els precedents de la conquesta de Mallorca, les maniobres militars, la presa de la *madīna* i els episodis bèl·lics, socials i polítics posteriors, incloent-hi la divisió del botí i el repartiment de les terres. I, no obstant això, són molts els problemes, dubtes i incongruències cronològiques constatables en la Crònica reial o *Llibre dels Fets*. Sovint han estat atribuïts a errors no deliberats, com a conseqüència de lapsus de memòria motivats per la distància temporal entre els fets descrits i el moment de la redacció de la Crònica reial. Últimament però — i de forma més que plausible —, han estat atribuïdes al caràcter literari i a la intencionalitat del manuscrit (Vinas i Vinas, 2007; Mas Forners, 2013).

El *Llibre dels Fets* no proporciona cap data cronològica exacta. Les notacions que proveeix, des del naixement del rei fins a la conquesta de Mallorca, tenen més a veure amb l'edat del monarca que no amb els fets que descriu. La intenció de l'autor no és altra que la de ressaltar l'extrema joventut i la manca de seny del protagonista davant certs esdeveniments, així com la necessitat de consells d'altri per afrontar les decisions més arriscades o compromeses (Martínez, 2008: 351). El cronista es despreocupa absolutament de la cronologia fins al punt que molts dels esdeveniments que relata no poden ésser datats amb precisió. Fins i tot en el moment més àlgid de la conquesta, explica que l'entrada a la Ciutat es produí «a l'alba [després de] la nit ans de la vespra de cap d'any», però sense indicar-ne l'any (*Llibre dels Fets*, cap. 83 i 84).

Bernat Desclot (*Crònica*, cap. XLVII) és el pioner en indicar que l'assalt de *madīnat Mayūrqa* tingué lloc «l'any de l'Encarnació tenén MCCXXIX, lo derrer jorn de deembre matí, la vespra d'Aninou». Però aquesta referència, igual que l'anterior, presenta una greu contradicció tota vegada que, segons el sistema de l'Encarnació, el darrer dia de desembre no és la revetlla d'Any Nou, sinó que ho és el 24 de març. Endemés, hom desconeix quin estil de l'Encarnació fa servir Desclot: segons l'estil pisà correspondria a l'any 1228 del compte actual; mentre que segons l'estil florentí equivaldria al 1229.

Quasi quaranta anys després, Ramon Muntaner (1265-1336) (*Crònica*, cap. VII) assegura que l'entrada a la Ciutat fou «el dia del benaurat monsenyer sent Silvestre e de santa Coloma, qui fo en l'any de mil dos-cents vint-e-vuit». Efectivament, la festivitat de Santa Coloma de Rimini, verge i màrtir, i també del papa Sant Silvestre, se celebra a occident el 31 de desembre (Cappelli, 1978: 130 i 149). Però no assenyala quin sistema ni quin estil utilitza per donar l'any 1228. El primer autor escrigué la seva obra el 1288 i, el segon, entre 1325-1328. En cap dels dos casos s'havia dictat encara el privilegi d'unificació cronològica segons la data de la Nativitat. I aquest fet no ajuda precisament a desfer-ne l'entrellat, sinó que introdueix un element més de dubte.

Ja en el segle XVIII, es va ocupar del tema el cronista mallorquí Jeroni Alemany, a la introducció de l'obra del pare Cayetano de Mallorca (1746). Després d'analitzar diverses escriptures cancelleresques dels regnats de Jaume el Conqueridor i dels seus successors a la Corona de Mallorca, Alemany dedueix que la conquesta es produí el dilluns, 31 de desembre del 1229, festa de Sant Silvestre papa i màrtir. Seguidament, l'autor es dedica a desmuntar la data de la conquesta apuntada per Ramon Muntaner (31/12/1228), comparant-la amb la conquesta de València de 28/09/1238 o 1239, així com a documentar la mort de Pere «el Gran» i la conquesta de Menorca per part del seu fill Jaume «el Just». L'argumentació del cronista Alemany és potent i força sòlida, de manera que serà recollida en treballs posteriors com el d'Albert Lecoy de la Marche (1892: 67) i, des d'aleshores, es dona per assentat que *madīnat Mayūrqa* fou conquerida el 31 de desembre del 1229, que és la data que correspondria al sistema de compte actual o de la Circumcisió.

També són ben conegudes les imprecisions cronològiques que presenta el *Llibre dels Fets* en la narració del període que abraça els primers mesos que seguiren la caiguda de *madīnat Mayūrqa* (gener de 1230) i la rendició dels darrers resistents a les muntanyes (maig-juliol de 1232). Serà Ferran Soldevila qui resoldrà, amb contundència, la confusió que crea al respecte la narració de la Crònica reial, com és la cronologia de la segona i la tercera estades del Conqueridor a l'Illa.¹⁵ A partir dels fets que relaten els documents que té a l'abast i analitzant la datació crònica i tòpica i els signants en qualitat de testimonis deixa palès que Jaume I tornà a Mallorca per segona vegada entre l'abril i el maig del 1231. El juny rep la capitulació dels sarraïns refugiats a les muntanyes, després de la mort del líder Ibn Šayrī, i sotmet a vassallatge l'illa de Menorca mitjançant el tractat de Capdepera. Tornarà a l'Illa per tercer cop l'estiu de l'any següent, acompanyat per l'infant Pere de Portugal, per tal d'apaivagar els rumors sobre el desembarcament de l'emir de Tunis amb la intenció de recuperar Mallorca. Aleshores aprofita per conquerir definitivament l'Illa, capturar i repartir com a captius els rebels andalusins acantonats a la Serra de Tramuntana, i concloure el repartiment immoble entre els porcioners (Mas Latrie, 1866; Ensenyat, 2009).

Just després, Ferran Soldevila (1926a) donarà una resposta convincent a un altre dels enigmes que plantejava la cronologia del contracte signat entre Jaume I i la comtessa Aurembiaix d'Urgell.¹⁶ El conveni està rubricat a Agramunt i Monsó l'octubre i el

¹⁵ Soldevila 1926b: 268-279; Soldevila 1958: cap. XXVII-XXXI; Soldevila, Bruguera i Ferrer 2008.

¹⁶ Des que Ferran Soldevila ho suggerí (1968: 288-292), tots els autors del segle XX han considerat aquest document com un contracte de concubinatge, entès com el manteniment de relacions íntimes entre dues persones no unides legalment en matrimoni. Darrerament, però, Dolors Domingo (2007: 106-108 i 135-138) ha adduït que Aurembiaix estava divorciada quan va iniciar les relacions amb Jaume I i, en canvi, ell era casat i tot just estava tramitant el divorci de la seva esposa; per tant, només el rei hauria de ser titllat d'adúlter. En qualsevol cas, si és que tingueren relacions extramatrimonials, són difícils de provar documentalment. Més que d'un *contracte de concubinatge*, l'autora proposa parlar d'un *contracte prematrimonial*, mitjançant el qual la comtessa intentava blindar, en un mateix document, la cessió del comtat i l'enllaç amb un monarca que pogués garantir-li la continuïtat en el senyoriu. La maniobra no va agradar Jaume I, qui ambicionava per a ell mateix un matrimoni de major prestigi. Conseqüentment, la va maridar amb l'infant Pere de Portugal, truncant així el ben ordit projecte de la comtessa. El ressentiment que la conducta del rei generà en Aurembiaix es va materialitzar en el seu testament, mitjançant el qual intentà mantenir el comtat autònom de la monarquia, tot i que no ho aconseguí. El fet de morir sense fills i donar en herència el comtat al seu marit, lluny de contribuir a mantenir l'autonomia,

desembre del 1229, respectivament, però ambdues dates no concorden de cap manera perquè, aleshores, el rei era a Mallorca en plena campanya bèl·lica (Miret, 1918: 83). Fent un estudi magistral de l'escatocol i comparant-lo amb la informació que proporciona el *Llibre dels Fets*, Soldevila determina de forma fefaent que el conveni d'Agramunt fou datat el dia 23 d'octubre de 1228, però no fou jurat pel monarca fins el 29 de desembre de 1230 a Monsó, és a dir, fins que retornà de Mallorca. La proposta de Ferran Soldevila, raonable i convincent, ha estat assumida, explícitament o implícita, per la gran majoria dels autors que han tractat la qüestió.

Altra imprecisió remarcable seria la datació de la malaltia infecciosa que es declarà a la ciutat de Mallorca després del saqueig i l'encant del botí. El Conqueridor afirma que la pesta o malaltia que assolà la host va començar «la Pasqua passada». El darrer dels «grans hòmens de Catalunya» que hi morí, d'acord amb la Crònica, fou el comte d'Empúries. Però la seva defunció, segons un necrologi de la catedral de Girona, tingué lloc el 23 de febrer. De fet, dictà un codicil el dia 16 de febrer estant malalt a la ciutat de Mallorca, cosa que confirma l'existència de la malaltia i acredita que començà molt abans de Pasqua. La data de la defunció del comte d'Empúries i l'expressió que «tots quatre, qui eren nobles e grans hòmens de Catalunya, moriren dins un mes» reafirma que aqueixa infecció es produí entre el 23 de gener i el 23 de febrer del 1230 (Santamaría, 1984: 459-461; Mas Forners, 2013: 405). No sembla que pugui tractar-se pròpiament d'una epidèmia, perquè la Crònica no diu que morissin més nobles, ni tampoc que el contagi es propagués entre el poble. Sembla més bé que la mortaldat es produí com a conseqüència de les pestilències causades pels cadàvers escampats per tot arreu amb motiu de l'entrada a sac a la Ciutat (Soldevila, Bruguera i Ferrer, 2008: 186; Mut, 2009: 154).

4.2. La documentació diplomàtica

Donant per bones les anteriors conclusions, examinaré, tot seguit, un conjunt de 15 documents en pergamí, tots procedents de la cancelleria reial mallorquina, l'any de datació dels quals presenta certes incongruències internes i incoherències manifestes amb el relat del *Llibre dels Fets* i amb el conjunt diplomàtic general. És per això que n'efectuo l'anàlisi exhaustiva, a partir de la qual proposo una datació crònica coherent amb la narració. Són els que relaciono a la taula.¹⁷

va acabar per posar el senyoriu en mans del Conqueridor, quan aquest va pactar amb l'infant Pere la permuta del comtat amb el senyoriu de Mallorca, l'any 1231. Els Cabrera, encara que successors del comtat, esdevindran només feudataris del monarca. Aurembiaix fou la darrera comtessa independent de l'Urgell.

¹⁷ Una part d'ells fou examinada per Miret (1918: 76-93), Salvà (1951: 19); i Santamaría (1984: 462-465).

Cronologia de Jaume I. Documents incongruents i datació proposada (1229-1230)

Nº	Data tòpica	Data crònica	Datació usual	Datació proposada	Part dispositiva
1	Barcelona	<i>II^a idus ianuarii a. D. M^oCC^oXX^o nono</i>	12/01/1230	12/01/1229	Jaume I promet al paborde de Tarragona que tot quant li pertanyi en el repartiment ho tindrà en alou, però només ho podrà cedir en feu
2	Barcelona	<i>XVIII^a kalendas februarii a. D. M^oCC^oXXIX^o</i>	15/01/1230	15/01/1229	Jaume I confirma la concessió de diverses albergues als seus fidels, i anul·la la cessió que n'havia fet a Bernat de Santa Eugènia
3	Barcelona	<i>X^a kalendas februarii a. D. millesimo CC^o vicesimo nono</i>	23/01/1230	23/01/1229	Jaume I dóna a la priora del convent de Sant Vicenç de Jonqueres la fàbrica de Soberber, al castell de Terrassa, amb tots els drets
4	Barcelona	<i>VIII^a kalendas februarii a. D. M^oCC^oXXIX^o</i>	25/01/1230	25/01/1229	Jaume I declara que no pot exigir cap tribut als vassalls del monestir de La Grassa (Carcassés) i li confirma tots els privilegis
5	Lleida	<i>VIII^a idus martii a. D. M^oCC^oXXVIII^o</i>	08/03/1230	08/03/1229	Jaume I manifesta que la quantitat que li donen els Templers i els seus vassalls com a bovatge és a títol voluntari
6	Saragossa	<i>Sexta nonas madii a. D. M^oCC^oXXX^o</i>	02/05/1230	02/05/1229	Jaume I concedeix al monestir d'Escarp el lloc de Coratxà, terme de Morella (Castelló)
7	Saragossa	<i>III^a idus madii sub era M^oCC^oLX^oVIII^o</i>	13/05/1230	13/05/1229	Jaume I dicta sentència en el judici entre els habitants de Mallén (Saragossa) i el mestre de l'Orde de l'Hospital
8	Salou	<i>Idus iulii a. D. M^oCC^oXXVIII^o</i>	15/07/1228	15/07/1229	Jaume I ratifica a Belhom, jueu de Girona, les cases que comprà a Bernat de Corçavel
9	Mallorca	<i>IV^a idus ianuarii a. D. M^o CC^o tricesimo</i>	10/01/1231	10/01/1230	Jaume I concedeix franquícies als barcelonins que l'han acompanyat a la conquesta de Mallorca
10	Mallorca	<i>Kalendas martii a. D. M^oCC^oXXX^o</i>	01/03/1231	01/03/1230	Jaume I concedeix els privilegis i franquèses de Mallorca
11	Mallorca	<i>Kalendas martii a. D. M^oCC^o tricesimo</i>	01/03/1231	01/03/1230	Jaume I dóna en alou a Ferrer de Sagranada una casa, un hort i un forn a la ciutat de Mallorca
12	Mallorca	<i>Decimo septimo kalendas aprilis a. D. millesimo CC^o tricesimo</i>	16/03/1231	16/03/1230	Jaume I lliura a Joan de Logran la meitat de les rendes del mercat de Graus, a la Ribagorça
13	Mallorca	<i>Kalendas aprilis a. D. M^oCC^oXXX^o primo</i>	01/04/1231	01/04/1230	Jaume I dóna en alou a Jacques Sanz de Montpeller una casa, un hort i un forn a la ciutat de Mallorca
14	Mallorca	<i>Chalendas februarii a. D. millesimo ducentesimo trigesimo primo</i>	01/02/1232	?	Jaume I dóna al cavaller Ramon Montaner 8 jовades de terra a Mallorca, confrontades amb terres de Nunyo Sanç
15	Mallorca	<i>Chalendas februarii a. D. millesimo ducentesimo trigesimo primo</i>	01/02/1232	?	Jaume I dóna al cavaller Ramon Montaner el rafal o alqueria Benimaymut, de 15 jовades, en el terme de Petra (Mallorca)

Font: elaboració pròpia a partir de les signatures documentals.

1. El primer diploma, del qual se'n conserven diverses còpies, està datat a Barcelona el segon dia dels idus de gener del 1229.¹⁸ La majoria dels investigadors ha jutjat que consisteix en la concessió d'honors i possessions a Ferrer de Pallarès, paborde de Tarragona, per part de Jaume I. Cal, però, matisar i ponderar degudament aqueixa interpretació, que no és correcte en absolut. En sentit estricte, en aquell document el rei reconeix i atorga al paborde i als homes que l'acompanyin a la conquesta que tot quant els pertanyi en el repartiment en honors, possessions, terres, delmes, primícies i drets temporals i espirituals, ho tindran en alou franc i lliure; però, en canvi, no ho podran donar a altres cavallers en alou, sinó que ho tindran pel paborde i pels seus successors en feu.¹⁹ En definitiva, l'escriptura fa una distinció clara entre els participants a la conquesta, porcioners i beneficiaris directes del repartiment, qui rebran la part respectiva dels béns

¹⁸ Archivo Histórico Nacional (AHN), Còdex L. 476 B, f. 9r; ARM, AH-6608, f. 58r; i Arxiu Jaume I (AVJI), doc. 1093. Transcrit per Huici i Cabanes (1976: 233, doc. 126), i per Pérez Martínez (1977: 27, doc. 13).

¹⁹ «...excepto quod de predictis non possitis aliquid dare aliquibus militibus pro alodio, set quod ea teneant per vos et successores vestros in feudum.»

immobles en alou; i aquells altres qui obtindran possessions posteriorment per donació d'aquells primers beneficiaris, qui les gaudiran en feu a costum de Barcelona.

Si es trasllada la data segons l'Encarnació florentina, que és el procediment més habitual, correspondria adjudicar-li el 12 de gener del 1230; però aquesta operació comporta diverses incongruències contextuais: 1) el rei, en aquell moment, no era a Barcelona, sinó a Mallorca en plena conquesta; 2) del text no es desprèn que la invasió hagi encara començat, sinó que parla dels homes qui en el futur acompanyin el paborde a la conquesta (*que vobis et militibus et hominibus quos vobiscum duxeritis*); 3) Jaume I només se titula rei d'Aragó, comte de Barcelona i senyor de Montpeller, però encara no rei de Mallorca. Començarà a titular-se rei de Mallorca l'any 1230, immediatament després de la presa de *madīnat Mayūrqa*;²⁰ i 4) entre els testimonis signants consta Guillem de Cervera, qui ja tenia una edat avançada i no participà a la conquesta. I també la rubriquen els magnats Guillem de Montcada vescomte de Bearn i Ramon de Montcada, qui havien mort el 12 de setembre de 1229 a l'enfrontament de Portopí amb l'exèrcit andalusí. Cal suposar, doncs, que l'escrivà no hauria fet servir el còmput de l'Encarnació florentina, sinó el de la pisana, el de la Nativitat o el de la Circumcisió. La datació real correspondria, doncs, al 12 de gener del 1229, mentre el rei encara es trobava a Barcelona accelerant els preparatius de la campanya de Mallorca.²¹

2. El segon document està datat també a Barcelona, el 18 de les calendes de febrer del 1229 (Miret, 1918: 83), que correspondria a l'actual 15 de gener del 1230 segons l'estil de l'Encarnació florentina. Consisteix en la confirmació de la donació, feta el 19/06/1219 per Jaume I als seus fidels, dels albergs de Llobregat, Vallès i Maresme; així com l'anul·lació de la cessió que feu posteriorment a Bernat de Santa Eugènia. Els dubtes són molt semblants a l'anterior pel que fa a la data tòpica i als testimonis: hi consten Guillem de Cervera i el bisbe de Vic, que mai no foren a Mallorca; i el vescomte de Bearn i Ramon de Montcada, que ja havien finat l'any 1230. Endemés, qui autentifica el document és el notari de Barcelona Guillem d'Olesa, qui tampoc no es desplaçà mai a l'Illa. Seria un cas semblant a l'anterior i, per tant, la datació correcta seria: Barcelona, 15 de gener del 1229.

3. El document següent porta la data del 10 de les calendes de febrer del 1229, també expedit a Barcelona.²² És la donació que el rei efectua a la prioressa i convent del monestir de Sant Vicenç de Jonqueres de la fàbrica de Sobarber, en el castell de Terrassa. Segons el còmput florentí de l'Encarnació, fou escrit el 23 de gener del 1230. Però tampoc en aquest moment Jaume I es trobava a Barcelona, ni en el manuscrit es titula rei de Mallorca. Signen com a testimonis Ramon Folc vescomte de Cardona, Guillem de Cardona i Guillem de Cervera, cap dels quals participà a la conquesta; així com el vescomte de Bearn i Ramon de Montcada, qui ja serien morts. Per tant, es dubtable que l'escrivà

²⁰ Mateu (1956: 199); Mut (2009: 134); Santamaría (1981: 125); Santamaría (1987: 222).

²¹ Santamaría (1984: 463) arriba a la mateixa conclusió.

²² Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), ORM, Monacales, Pergaminos, Junqueras, J-456. Regest a Costa (1998: 3, doc. 6).

utilitzés el còmput florentí, de manera que la data d'expedició degué ser: Barcelona, 23 de gener del 1229.

4. Exactament el mateix ocorre amb el document signat dos dies després, que seria oportú situar a Barcelona el 25 de gener del 1229 (Miret, 1918: 84). És una declaració del rei, qui diu que no pot exigir cap tribut ni imposició sobre els béns i vassalls del monestir de La Grassa, en el Carcassés (Aude); i els confirma tots els privilegis atorgats anteriorment.

5. El cinquè document fou cursat des de Lleida, el 8 dels idus de març del 1229,²³ que seria el 8 de març del 1230 segons el mode florentí de l'Encarnació. Jaume I manifesta que la quantitat que li donen l'Orde del Temple i els seus vassalls com a subsidi del bovatge és un acte voluntari, i no pot constituir un precedent ni minvar-los els privilegis. Però, aleshores, la conquesta de Mallorca encara no havia acabat: tant el rei com alguns testimonis que rubriquen el manuscrit —el bisbe de Barcelona, Pere de Pomar i Assalt de Gúdar— es trobaven a l'Illa; mentre un altre, Garcia Pérez de Meitat, havia mort a la pestilència posterior a la presa de la *madīna*. És impossible, doncs, que es trobessin a Lleida, en no ser que es traslladi el document a l'any 1229 segons un mode distint al florentí.

6. El següent manuscrit és encara més enigmàtic. Està datat a Saragossa el 6 de les nones de maig del 1230.²⁴ Segons l'Encarnació florentina, correspondria al 2 de maig del 1230. És la concessió en alou franc i lliure del lloc de Coratxa, terme de Morella (Castelló), a l'abat del convent d'Escarp. Sorprèn, d'entrada, que un document emès a l'Aragó no porti la datació segons l'Era Hispànica, que era la solució habitual a l'època. Els testimonis són els bisbes de Saragossa i de Tarassona, Blasc d'Alagó, Blasc Maça, Vallès de Vergua i Garcia d'Horta, que podrien esser a Saragossa l'any 1230; però no el rei, ni Pere Cornet, ni dom Lladró, que es trobaven guerrejant a Mallorca. És possible datar-lo l'any 1229, segons l'estil pisà; però aqueixa solució topa amb la incongruència que Jaume I, en aquest diploma, ja es titula per dues vegades rei de Mallorca —tant a la intitulació com a la signatura—, a més de rei d'Aragó, comte de Barcelona i senyor de Perpinyà. I, evidentment, el maig del 1229 encara no ho era. Cal dir que no s'ha tingut l'oportunitat de consultar el document original i, per tant, no es pot confirmar si és una errada del copista o una confusió en l'any. En qualsevol cas, és coherent adjudicar-li la data del 2 de maig del 1229, quan el rei encara campava per l'Aragó.²⁵

7. El diploma que ve a continuació està datat també a Saragossa el dia 3 dels idus de maig de l'Era Hispànica 1268,²⁶ que equival al 13 de maig del 1230 segons el compte modern. Reprodueix la sentència de Jaume I en el judici interposat entre els habitants de

²³ ACA, Gran Priorato de Cataluña de la Orden de San Juan de Jerusalén. Armario 11. Gardeny, carpeta 76/2034.

²⁴ AHN, Clero, carpeta 418/7 y carpeta 419/12. Transcrit per Huici i Cabanes (1976: 236, doc. 129).

²⁵ No obstant aquesta hipòtesi, cal aprofundir en el tema ja que els editors de l'Arxiu Virtual Jaume I assenyalen que hi podria haver un error en la transmissió documental del diploma ja que l'original sembla datat el 1234.

²⁶ Transcrit per Huici i Cabanes (1976: 237, doc. 130); Cabanes (2009: 59, doc. 31). Una reproducció de l'original es pot consultar a DARA <<https://dara.aragon.es/>>

Mallén (Saragossa) i el Mestre de l'Orde de l'Hospital. En aquella data, però, el rei era a Mallorca, guerrejant. En canvi, exceptuat Pere Cornel, cap dels testimonis que relaciona fou mai a Mallorca: els bisbes de Saragossa i d'Osca, Eiximèn Cornel, Pere Ahonès, Blasc d'Alagó, Pelegrí Ahonès, Vallès (de Bergua), Ato de Foces, En Matalò i Pere justícia de Tarassona. La pertinença a l'any 1229 topa amb la mateixa inconsistència que el cas anterior, corregida i augmentada. Un dels transcriptors no indica que Jaume I sigui ja rei de Mallorca; però, l'altre ho explicita tant a la intitolació com a la signatura. Per tant, semblantment a l'anterior, és probable que fos emès a Saragossa el 13 de maig del 1229, en un estil distint al florentí.

8. És Joaquim Miret (1918: 70) qui dona compte de l'instrument datat a Salou els idus de juliol del 1228 i insinua una possible equivocació en l'any, que hauria de ser el 1229. El rei ratifica al jueu gironès Belhom les cases amb volta que ha comprat a Bernat de Corçavel. Sembla lògic que sigui així.

9. El novè manuscrit està datat a Mallorca el dia 4 dels idus de gener del 1230.²⁷ Jaume I concedeix als prohoms, ciutadans i habitants de Barcelona franquesa impositiva pel tràfec de mercaderies en tota l'àrea del mar balear, en compensació a l'ajuda prestada a la campanya de Mallorca. És un diploma prou conegut dels investigadors, qui generalment l'han datat el 10 de gener del 1231, com correspondria al còmput de l'Encarnació. No sembla, però, que l'assignació sigui correcta. Tres dels signants —Hug comte d'Empúries, Guerau de Cervelló i Garcia Peris de Meitat— havien mort a la pestilència que es declarà just després de conquerir *madīnat Mayūrqa* i, per tant, no podien haver rubricat cap document l'any 1231. D'altra banda, no hi ha constància de què, l'any 1231, la resta dels signants fossin a Mallorca, ja que la majoria d'ells retornà als seus llocs d'origen vers el mes de maig del 1230 deixant el rei a l'Illa amb molt pocs efectius militars per fer front als andalusins acantonats a les muntanyes. Per tant, cal concloure que l'escrivà utilitzà qualsevol còmput excepte el de l'Encarnació florentina i la datació correcta hauria de ser el 10 de gener del 1230. Seria, doncs, el primer document expedit per Jaume I en el que es titula rei de Mallorca, perquè just acabava de guanyar la Ciutat.

10. L'anomenada Carta de Franquesa, atorgada a Mallorca les calendes de març del 1230,²⁸ és el document que ha generat més estupefacció i controvèrsia cronològica entre els investigadors. Així, Antoni Mut (2009: 153) i Ricard Urgell (2016: 125), fent servir exclusivament criteris arxivístic-cronològics, apliquen el còmput florentí de l'Encarnació i, per tant, consideren més probable que la carta de franquesa fos expedida l'1 de març del 1231. No obstant, admeten que sempre ha planat una certa ombra de dubtes sobre la qüestió i, per això, en més d'una publicació, per mesura de prudència, li atribueixen ambigüament la data de 1230 o 1231. Però Álvaro Santamaría (1984: 458-466), manejant magistralment tots els elements de caire contextual —que no és necessari reproduir—,

²⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), pergamins n° 15, 16 i 17. Transcrit per Pérez Martínez (1977: 54, doc. 49); Huici i Cabanes (1976: 263, doc. 146); Vich i Muntaner (1945: 10, doc. 3). Se n'han publicat diversos regests.

²⁸ N'hi ha diverses còpies manuscrites i editades. Es fa servir la transcripció de Pérez Martínez (1977: 59-66, doc. 54).

arriba a la conclusió que ofereixen base suficient «para datarla objetivamente, racionalmente, el 1 de marzo de 1230».

Endemés, els autors anteriors obvien una altre qüestió prou significativa: no està documentat que Nunyo Sanç, rubricant d'aquest acte, fos a Mallorca l'any 1231. Ben al contrari, probablement abandonà l'Illa la segona quinzena d'abril del 1230, després d'armar una nau i dues galeres per anar en cors a les parts de Barbaria, com relata el *Llibre dels Fets* (cap. 92).²⁹ En tot cas, no acompanyà el rei l'any següent a la segona estada. Tant és així, que no consta la seva signatura en el tractat de Capdepera entre Jaume I i els andalusins de Menorca el 17 de juny del 1231,³⁰ ni a cap dels documents que expedeix el rei mentre és a Mallorca entre els mesos de maig i juliol. De retorn a Catalunya, el 22 de juliol del 1231 el monarca signa, de Barcelona estant, el conveni relatiu a l'establiment del Veguer de Mallorca;³¹ i, el dia següent, confirma al monestir de Poblet els llegats que li feu Guillem Boter (Miret, 1918: 95). Ambdós documents ja acompanyen la rúbrica de Nunyo Sanç. El mes següent, el comte de Rosselló ja és fora de Catalunya, perquè no firma el conveni de permuta pel qual el rei infeuda el regne de Mallorca a l'infant Pere de Portugal, tramitat a Lleida;³² ni la concessió del rei a l'infant i al mateix Nunyo del dret de conquerir Eivissa en el termini de dos anys, adjudicat el mateix dia també a Lleida;³³ ni el primer testament que el rei disposà al palau arxiepiscopal de Tarragona.³⁴ El 5 de febrer del 1232 el comte de Rosselló era a Perpinyà, on valida la carta de donació a Miquel Unís d'unes cases amb un hort situades a la plaça de Santa Eulàlia de la ciutat de Mallorca.³⁵ Cal remarcar, també, que els documents coneguts de donacions en feu i establiments fets a la porció de Nunyo Sanç a Mallorca durant aquest mes de febrer, no són atorgats per ell personalment, sinó pel seu lloctinent fra Pere d'Agen, pel batlle Arnau de Girona i per Alemany de Sádaba; fets que corroboren la seva absència de l'Illa.³⁶ El 5 d'abril del 1232 ja havia retornat a Barcelona, on signa la carta de donació del desè, delmes i primícies per part de Jaume I al bisbe de Mallorca per a la dotació de la nova diòcesi.³⁷ Un mes després, salpa des del port de Salou cap a Mallorca dirigint una part de

²⁹ El *Llibre* diu que salpà «a la Pasqua passada». L'any 1230, la Pasqua caigué dia 7 d'abril. Dia 17 d'aquest mes Nunyo Sanç encara era a l'Illa, perquè signa el document en el què Jaume I dona a l'Orde del Temple el castell dels jueus i el port d'Almonetur. Degué partir poc després. Document existent a AVJI, doc. 151, reproduït en fotografia per Barceló Adrover (2007: 9) i Vinas i Vinas (2007).

³⁰ Transcrit per Pérez Martínez (1977: 74, doc. 65), 15 calendes juliol 1231 (17/06/1231).

³¹ Arxiu Diocesà de Girona (ADG), Pergamins de la Pia Almoina, núm. 219. Barcelona, 10 calendes agost 1231 (22/07/1231); AVJI, doc. 457. Transcrit per Pérez Martínez (1977: 87, doc. 77).

³² Transcrit per Pérez Martínez (1977: 95, doc. 84), 3 calendes octubre 1231 (29/09/1231).

³³ De fet, no el signen cap dels dos. Document transcrit per Pérez Martínez (1977: 97, doc. 85), 3 calendes octubre 1231 (29/09/1231).

³⁴ Transcrit per Huici (1916: 187, doc. 101); i per Huici i Cabanes (1976: 297, doc. 168), pridie nones maig 1232 (06/05/1232).

³⁵ ARM, Escrivania de Cartes Reials núm. 1145: 9r, nones febrer 1231 (05/02/1232).

³⁶ ARM, Escrivania de Cartes Reials núm. 1145, f. 20; ARM, Reial Audiència. Pergamins segle XIII, nº 2, 16 i 14 calendes març any de l'Encarnació 1231 (14 i 16/02/1232). Documents recollits per Pérez Martínez (1977: 111, doc. 100 i 101).

³⁷ Arxiu Capitular de Mallorca (ACM), CC-3413, f. 12, 22 i 52. Regest a Sastre (2012: 31, docs. 19, 20 i 21), nones abril 1232.

la flota —l'altra part la comandava el rei, amb l'infant Pere de Portugal i altres cavallers— per socórrer-la front al suposat atac de l'emir Abū Zaqariyā Ibn Hafs de Tunis.³⁸

Dels diplomes que acabo d'analitzar es dedueix, doncs, que Nunyo Sanç partí de Mallorca a finals d'abril del 1230 per tal de practicar el cors. Recalà a Barcelona el juliol de l'any següent i, pel setembre, se retirà als seus dominis ultra-pirinencs. No regressà a Barcelona fins l'abril del 1232, des d'on es dirigí a Salou per col·laborar en els preparatius de l'esquadra que havia de transportar el rei a Mallorca, en la que fou la tercera estança de Jaume I a l'Illa (*Llibre dels Fets*, caps. 108 a 114). No sembla agosarat, doncs, atorgar al diploma la data del primer de març del 1230, perquè l'any següent no es trobava a Mallorca. Com ocorre en el document número 10, Hug, el comte d'Empúries, feia pocs dies que havia mort i, per tant, signa el seu fill i successor en el comtat: Ponç Hug. Per tant, és obvi que l'escrivà no aplicà el model florentí de l'Encarnació.

11. En un diploma datat a Mallorca el mateix dia que la Carta de Franquesa,³⁹ el monarca concedeix en alou franc a Ferrer SAGRANADA unes cases amb un hort contigu en el carrer que va cap a la Riera, més un forn al carrer Major, tot dins els murs de la Ciutat. Antoni Mut (2009: 152) es basa en aquest document per intentar mostrar que el rei es trobava a Mallorca el primer de març del 1231; la qual cosa implicaria que Jaume I s'hauria desplaçat a l'Illa no tres, sinó quatre vegades en tres anys. Però l'argumentació relativa a Nunyo Sanç analitzada en el paràgraf anterior desmenteix aqueixa suposició. Cal tenir en compte, també, que la majoria dels magnats signants en qualitat de testimonis havien tornat als seus dominis peninsulars pel maig del 1230, i difícilment tornaren a l'Illa l'any següent. Endemés, l'any 1231, dos d'ells —Pere Cornet i Eiximèn d'Urrea—, no eren a Mallorca sinó que passaven la vida per Navarra i l'Aragó amb el rei. També en aquest cas, doncs, l'aplicació del còmput de l'Encarnació resulta insostenible.

12. El document següent està datat a Mallorca, el dia 17 de les calendes d'abril del 1230,⁴⁰ que correspon a 16 de març del 1231 segons l'Encarnació florentina. Al tenor d'aquest diploma, Jaume I concedeix en alou franc a Joan de Logran la meitat de les rendes del mercat de Graus (Ribagorça), per tal de remunerar-li els serveis prestats. La contextualització del document és semblant a la dels números 10 i 11 i, en conseqüència, caldria datar-lo el 16 de març del 1230.⁴¹

13. La donació en alou del Conqueridor a Jacques Sanç de Lleida d'un hort amb un forn proper, tot situat a l'Almudaina de la Ciutat, està datat a Mallorca les calendes d'abril del 1231.⁴² Aplicant l'estil florentí, correspondria al primer d'abril del 1231 del compte actual. No obstant això, Álvaro Santamaría (1984: 465) ja va donar

³⁸ Santamaría (1970: 28) suposa que salparen la nit del 6 al 7 de maig, just després que el rei disposés son testament, i arribaren a Sóller (Mallorca) entorn a migdia del dia 9.

³⁹ Transcrit per Pérez Martínez (1977: 66, doc. 55).

⁴⁰ AHN, Clero Regular, carp. 770, núm. 15. Transcrit per Tomás (2013: 733, doc. 47). Disponible en format digital la còpia de 1441: <<https://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/show/2324215?nm>>

⁴¹ És cert que en el diploma original no es pot llegir el nom de Nunyo Sanç, però inclou la signatura dels mateixos testimonis que l'anterior, més una d'il·legible que molt probablement sigui la seva.

⁴² ACM, pergami 7728. Transcrit per Pérez Martínez (1977: 68, doc. 58). Regest a Sastre (2012: 27, 69, 72 i 73, docs. 9, 145, 155 i 157).

algunes pistes que permeteren retardar-lo un any. Efectivament, addueix que, en aquell instant, ni el rei ni Assalt de Gúdar es trobaven a l'Illa sinó a Tortosa, de retorn de l'entrevista mantinguda a Tudela amb Sancho el Fort de Navarra, en la que signaren un tractat d'afillament mutu. En canvi, la resta dels testimonis signants, tant els aragonesos Pere Cornel, Eiximèn d'Urrea, Pere Maça i Ferran Peris de Pina, com els catalans Guillem de Montcada, Ferrer de Sant Martí i Bernat de Santa Eugènia, sí que es trobaven amb el rei l'any anterior. Per tant, caldria datar-lo el primer d'abril del 1230 segons l'estil pisà.

14 i 15. Els dos darrers diplomes estan també datats a Mallorca, les calendes de febrer del 1231 que, segons el còmput florentí, correspondria al dia primer de febrer del 1232.⁴³ Tal com indica l'autenticació notarial, ambdós manuscrits són còpies fetes el 16/12/1612 d'originals existents aleshores a la cúria de la Procuració Reial de Mallorca, actualment il·localitzables. El primer és la donació que fa Jaume I al cavaller Ramon de Montaner d'unes vuit jovades de terra prop del rafal que ja té, sense especificar on està situat; i, el segon, una altra donació, al mateix cavaller, de l'alqueria *Benimaymut*, de 15 jovades, del terme de Petra. El problema que presenten ambdós és que el rei no era a Mallorca ni el febrer del 1231, ni del 1232. Jaume I ja s'intitula comte d'Urgell, que començà a ser-ho el 29 de setembre del 1231, després de signar amb l'infant Pere de Portugal la permuta d'aquell comtat amb el regne de Mallorca. Però en els llibres del repartiment reial no compareix l'alqueria *Benimaymut*, ni cap altra de 15 jovades a Petra, excepte la de *Sant Martí*. El format dels diplomes també és distint a la resta, i presenta un llenguatge jurídic d'època posterior. La peça de terra de vuit jovades cita com a confronta *terris nostri Nunyo Sanchez*. A més d'una falta de concordança, sembla referir-se a unes terres de Jaume I que foren de Nunyo Sanç; però la porció d'aquest magnat no passà a mans del rei fins l'any 1242. Endemés, en confrontar l'alqueria de Petra, cita els terrenys de *l'ardiaca* de Tarragona, qui mai no fou porcioner de Mallorca sinó que ho fou el *paborde*. D'altra banda, els manuscrits estan datats a Mallorca, però els testimonis –Joan Vallesio, Pere de la Crus, Galceran Ortiz i Ramon Montecatenus (*sic*)– són completament desconeguts a l'Illa en aquest període. Són massa incongruències que no fan pensar sinó en una transcripció poc pulcra, un error en la datació o bé, directament, una falsificació parcial o total.

Que els llibres del Repartiment no esmentin la presència de cap Montaner, no vol dir que no assistissin a la conquesta. L'any 1600, Francesc de Montaner al·legava davant la Cort del calmedina de Saragossa que

[...] ha muchos años que de la villa de Biescas se fueron a vivir al Reyno de Mallorca dos hermanos llamados Jayme Montaner el uno y el otro Pedro Montaner [...] y que los dichos dos hermanos adquirieron mucha hazienda en el Reyno de Mallorca y se casaron en la villa de Buñola y tuvieron hijos y descendientes y que de presente se conserban en dicha Ciudad y Reyno de Mallorca (Montaner, 1994: 421).

⁴³ Arxiu del Regne de València (ARV), Justícia Civil. Manaments i empareys any 1613, f. 3r i 33v.

La resta de la documentació sembla avalar el concurs d'uns Montaner a la conquesta, qui acabaren per fincar-se a Mallorca. El més probable és que fossin heretats a la porció del comte Nunyo Sanç. Així, en un document signat el primer de maig del 1232, Nunyo Sanç til·la el cavaller Ramon de *dilecto nostro* i reconeix que «nobiscum venistis et sub nostro pretexto ad expugnandas insulas Maioricas et illorum sarracenos.» En el mateix document, li dona en alou sis jovades de terra que li acaba d'assignar en el lloc de Bunyola. La terra confronta amb altres possessions del receptor, la qual cosa indicaria l'existència d'un heretament anterior.⁴⁴

Els lligams de Nunyo Sanç amb aqueixa família eren prou sòlids i el servei que els seus membres li havien prestat força importants, perquè no seria aquesta l'única cessió que faria el comte als Montaner. El primer de desembre del 1239, concedeix en alou franc i lliure al fill major, Pere, la possessió *La Ayalbaar*, situada a la parròquia de Manacor, «ob multa servicia nobis prestita per dictum patrem vestrum, et maxime quia nobiscum venit ad expugnandos sarracenos Majoricarum.» El primer d'agost de l'any següent, lliura en alou al germà segon, el dilecte cavaller Joan, vint jovades de terra en el terme de la Ciutat, prop del monestir de La Real, amb el dret d'aigua de la síquia per regar. Li fa la donació «propter multa servicia que a Raymundo de Montanerio, militi patre vestro, accepi.» Finalment, recordant encara «multis serviciis Raymundi de Montanerio patris vestri», confirma en alou franc al tercer germà Jaume, també cavaller dilecte, les deu jovades de terra que li acaba d'assignar el seu notari en el lloc de Bunyola.⁴⁵

4.3. El Còdex Llatinoaràbic del Repartiment (CLA)

L'anomenat Còdex Llatinoaràbic del Repartiment de Mallorca (ARM, s/n) és un dels manuscrits pioners de la cancelleria de Jaume I que fa servir com a suport el paper, en substitució del pergamí. Consta d'un únic quadern de 19 fulls de paper de manufactura àrab que, doblegats pel mig, proporcionen 38 mitjos folis allargats, protegits per unes cobertes de pergamí. El paper central amida 315 x 193 mm. El gruix de les fulles oscil·la entre 0,22 i 0,28 mm. El color és d'una tonalitat bastant marronosa, sense filigranes ni verjures (Mut, 1999: 49; Castelló, 2013: 89).

Quant al contingut, cal dividir-lo en dos apartats ben diferenciats: la part escrita en àrab comprèn la divisió a l'engròs de l'illa de Mallorca entre el rei i els magnats conqueridors, l'any 1230; mentre que la part redactada en llatí és un *capbreu* o *cartulari* que recull únicament les donacions que Jaume I va efectuar als seus porcioners el 1232 i, en aquest sentit, assoleix la categoria de llibre de registre oficial de les cartes de concessió. El monarca confereix validesa jurídica al *capbreu* i l'eleva a la condició de document suprem de constitució del regne, amb preeminència sobre qualsevol altra donació individual (Pérez Pastor, 2021). És per això que, abans de fer-ne una *reparatio scripturae* en cas de pèrdua o destrucció, o d'expedir-ne una còpia, exigien a l'agent encarregat de

⁴⁴ ARV, Justícia Civil. Manaments i emparees 1613, f. 4. Regest a Cabanes (1990: 181).

⁴⁵ ARV, Justícia Civil. Manaments i emparees 1613, f. 7v, 11 i 5v. Regest a Cabanes (1990: 181). No s'ha trobat cap traça de l'alqueria *La Ayalbaar* a la *Remenbrança*.

la seva custòdia que comprovés prèviament la seva inclusió en el capbreu esmentat (Pons, 1993: 29-32).

L'encarament del seu contingut amb les informacions aportades per altres pergamins d'època feudal de les dècades posteriors, permet afirmar que la redacció del Còdex data de l'any 1230 (Pérez Pastor, 2020). Essent així, la confecció del paper seria anterior a la conquesta cristiana de Xàtiva. Aquesta realitat genera una nova perspectiva sobre seu origen i obre l'interrogant de si podria haver-se manufacturat a la pròpia Illa —eventualitat sobre la qual només s'han detectat uns indicis mínims—, o bé s'hagués importat prèviament de qualche centre productor andalusí (Mut, 1999: 49; 2011: 98). Només un estudi científic del suport escripturari, fins ara inexistent, pot ajudar a treure l'entrellat de la qüestió.

5. Conclusions

Front a la uniformització de l'estil de calendar segons el sistema de l'Encarnació, la casuística aportada en el present treball aconsella adoptar una major flexibilitat, que contempli la possibilitat que s'usessin estils diferents en el mateix territori durant la Baixa Edat Mitjana. En base a aqueixa suposició i atenent als resultats de l'anàlisi crítica de la documentació disponible, no sembla forassenyat defensar que la cancelleria al regne de Mallorca adoptés, el primer any següent a la conquesta, un sistema distint a l'Encarnació florentina, com han apuntat ja d'altres autors.

Altra qüestió és col·legir el motiu de tal decisió. Per a Michel Zimmermann (1981), el pas de la datació dinàstica dels francs a la datació de l'Encarnació en els comtats catalans es fa per motius tècnics, puix que l'any de l'Encarnació és més fàcil de calcular i se presta millor a expressar-la en xifres, tal com s'estila a partir del primer terç del segle XII. Però també per motivacions polítiques, perquè permet a les dinasties comtals d'exaltar la seva pròpia sobirania i atribuir-les un espai geogràfic. «C'est à travers le mode de datation des documents —afegeix— que le comte de Barcelone —et aussi, dans une mesure moindre, les autres comtes catalans— put finalement affirmer et proclamer sa souveraineté». El mateix raonament expressa José M.ª de Francisco (2010: 138) en indicar que el canvi de còmput de l'any 1180 «fue una decisión claramente política, donde se buscaba marcar distancia entre la relativamente joven monarquía capeta de París y sus teóricos vasallos catalanes.» Rafael Ginebra demostra que el sistema de còmput adoptat per les escriptories de Vic que depenien d'institucions eclesiàstiques, és el de la Nativitat. Aquesta decisió d'anar a contracorrent precisaria d'uns motius suficients i d'una voluntat i autoritat prou fermes per sostenir la decisió front a les pressions exteriors. «Al capdavant —sentencia Ginebra (1999: 579)— assumir una datació diferent era una manera més de reivindicar la pròpia autoritat i independència» del bisbat de Vic front a la jurisdicció reial.

És possible mantenir idèntica argumentació en el cas de Mallorca: Jaume I, qui acabava de conquerir un nou territori dins la mar, necessitava afermar la seva sobirania

sobre l'illa, i també la seva superioritat sobre la resta dels magnats que li havien coartat l'autoritat durant la seva infantesa i joventut. És per això que decideix crear un regne autònom sobre el territori insular, i adoptar un sistema de còmput distint al de l'Era Hispànica del regne d'Aragó i al de l'Encarnació florentina dels comtats catalans. Serà el de l'Encarnació pisana o, menys probablement, el de la Nativitat, al manco l'any 1230. Els anys 1231, 1232 i següents no es pot saber, perquè la cancelleria reial no emet cap document des de Mallorca entre els mesos de gener i març, que és on podria notar-se el canvi d'estil, sinó que són els notaris mallorquins els qui actuen en aquell context. La conquesta de València, però, proporcionà a Jaume I nous territoris sobre els quals instaurar un nou regne. Això trastocà els projectes inicials del monarca qui, a partir del 1239, decideix unificar els estils cronològics d'ambdós regnes en el de l'Encarnació florentina.

6. Referències bibliogràfiques

- AGUSTÍ CASANOVAS, Jacinto i Pedro VOLTES BOU, (1952), *Manual de cronología española y universal*. Madrid, CSIC.
- ALEMANY, J. (1746), «Introducción.» En *Lo seta ilustrada por la intervenció milagrosa de la Virgen Nuestra Señora llamada vulgarmente de Lo seta, sita en el condado de Ayamans de el reyno de Mallorca*. Palma, Miguel Cerdà i Miguel Amorós, impresores: 1-91.
- ALONSO LLORCA, Joan (2001), «La fabricación del papel en Xàtiva.» En *Actas del IV Congreso Nacional de Historia del Papel en España*. Córdoba, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel: 89-96.
- AURELL CARDONA, Jaume (2006), «El nuevo medievalismo y la interpretación de los textos históricos», *Hispania. Revista Española de Historia*, 66/224: 809-832.
- BARCELÓ ADROVER, Pep (2007), «L'Ordre del Temple i la seva incidència a l'illa de Mallorca.» En Julián García de la Torre, ed., *L'Ordre del Temple a Mallorca 1230-1312*. Palma, Associació Domus Templi: 1-60.
- BARCELÓ PERELLÓ, Miquel (1988), «Los límites de la información documental escrita.» En *Arqueología Medieval. En las afueras del "medievalismo"*. Barcelona, Crítica: 73-87.
- BAUCELLS REIG, Josep (1998), «La cronologia a Catalunya en general, i a Barcelona en particular», *Calligraphia et Tipographia, Arithmetica et Numerica. Chronologia. Rubrica*, 7: 6-99.
- BAUCELLS REIG, Josep (2006), «Pràctica cronològica i diversitat al segle XI en els documents de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona.» En Josep Baucells et alii., *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*. Barcelona, Pagès: 186-265.
- BOFARULL SANS, Francisco (1908), «Don Jaume y l'Arxiu Reial», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 4/29: 252-255.
- BURNS, R. I. (1985), *Society and Documentation in Crusader Valencia*. Princeton, University Press.

- CABANES PECOURT, M.ª Desamparados (1975), «La cronología en la documentación valenciana de Jaime I.» En *Homenaje al Dr. D. Juan Reglà Campistol*, 1. València, Universitat de València: 103-110.
- CABANES PECOURT, M.ª Desamparados (1988), «Testimonios diplomáticos en la crónica de Jaime I», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 7: 263-274.
- CABANES PECOURT, M.ª Desamparados (1990), «Documentos mallorquines sobre la familia Montaner.» En *XIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó (Palma, 27/09-01/10/1987)*, Comunicacions II. Palma, Institut d'Estudis Baleàrics: 179-185.
- CAPELLI, Adriano (1978), *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo: Dal principio dell'era cristiana ai nostri giorni: tavole cronologico-sincrone e quadri sinottici per verificare le date storiche*. Milano, Editore Ulrico Hoepli.
- CASTELLÓ MORA, Juan (2013), «Primeros escritos sobre papel hispanoárabe». En *Actas del X Congreso Nacional de Historia del Papel en España*. Madrid, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel: 81-99.
- CINGOLANI, Stefano M. (2006a), *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CINGOLANI, Stefano M. (2006b), «'Seguir les vestigies dels antecessors'. Des de Ramon Berenguer IV a Pere II (1131-1285) », *Anuario de Estudios Medievales*, 36, 1: 201-240.
- CINGOLANI, Stefano M. (2007), *Jaume I. Història i mite d'un rei*. Barcelona, Edicions 62.
- CINGOLANI, Stefano M. (2008a), «El Llibre dels fets del rei Jaume I i el Llibre del rei en Pere de Bernat Desclot.» En Germà Colón i Domènech, Tomàs Martínez Romero coords., *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Castelló-Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech, Publicacions de l'abadia de Montserrat: 287-312.
- CINGOLANI, Stefano M. (2008b), «Memòria, llinatge i poder: Jaume I i la consciència històrica», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 19: 101-127.
- CINGOLANI, Stefano M. (2009), *Historia y mito del rey Jaime I de Aragón*. Barcelona, Edhasa.
- COSTA PARETAS, Maria Mercè (1998), «Pergamins del Monestir de Jonqueres a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (s. XIII)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 71: 213-234.
- D'OLWER, Lluís N. (1926), «La Crònica del Conqueridor i els seus problemes», *Estudis Universitaris Catalans*, 11: 79-88.
- DE FRANCISCO OLMOS, José María (2010), *Manual de cronología. La datación documental histórica en España*. Madrid, Hidalguía.
- DOMINGO, Dolors (2007), *A la recerca d'Aurembiaix d'Urgell*. Lleida, Universitat de Lleida.
- ENSENYAT PUJOL, Gabriel (2009), «Jaume I i la conquesta de Mallorca.» En *IX Jornades d'Estudis Locals d'Inca*. Inca, Ajuntament d'Inca: 11-20.
- ESCUADERO MANZANO, Gonzalo J. (2016), «Las falsificaciones documentales medievales: del rechazo a los nuevos retos», *Roda da Fortuna. Revista eletrônica sobre Antiguidade e Medievo*, 5, 1/1: 165-177.
- FELIU MONTFORT, Gaspar (2002), «Alguns exemples de manipulacions falsificades en documents altmedievals catalans», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 23-24: 51-68.
- FERRANDO FRANCÈS, Antoni (1979), *Llibre del Repartiment de València*. València, Vicent García Editores.

- FERRER MALLOL, M.ª Teresa (2000), «L'instrument notarial (segles XI-XV).» En Juan J. López Burniol, Josep M.ª Sans i Travé, eds., *Actes del II Congrés d'Història del notariat català*. Barcelona, Pagès: 29-88.
- GARCÍA LARRAGUETA, Santos A. (1998), *La datación histórica*. Pamplona, EUNSA.
- GARRIGUES, Damien (1941), «Les styles du commencement de l'année dans le Midi. L'emploi de l'année pisane en pays toulousain et Languedoc», *Annales du Midi*, 53/211-212: 237-270 i 337-362.
- GINEBRA MOLINS, Rafel (1999), «Un cas de dissidència cronogràfica: Càlcul cronològic a Vic i al bisbat de Vic, segles XII-XIV», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 20-21: 561-590.
- GLICK, Tomas F. (2007), *Paisajes de conquista: cambio cultural y geográfico en la España medieval*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- HAUF VALLS, Albert G. (2004), «Les cròniques catalanes medievals. Notes entorn a la seva intencionalitat.» En Albert Balcells, ed., *Història de la historiografia catalana*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans: 39-75.
- HIDALGO BRINQUIS, María del Carmen (2005), «El papel árabe en la Edad Media y su fabricación por C. M. Briquet.» En *Actas del VI Congreso Nacional de Historia del Papel en España*. Valencia, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel: 95-104.
- HUICI MIRANDA, Ambrosio (1916), *Colección diplomática de Jaime I, el Conquistador. Años 1217-1253*. Valencia, Establecimiento Tipográfico Hijos de F. Vives Mora.
- HUICI MIRANDA, Ambrosio y M.ª Desamparados CABANES PECOURT, eds. (1976), *Documentos de Jaime I de Aragón. Vol. I (1216-1236)*. Valencia, Anubar.
- LECOY DE LA MARCHE, Albert (1892), «La croisade de Majorque en 1229», *Revue des questions historiques*, 51: 57-114.
- LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos (2007), «Orígenes del Archivo de la Corona de Aragón (en tiempos, Archivo Real de Barcelona) », *Hispania. Revista Española de Historia*, 67, 226: 413-454.
- MARTÍNEZ ROMERO, Tomás (2008), «Cronologia d'hòmens, història de reis. La notació cronològica en els primers capítols del Llibre dels Feits.» En Germà Colón i Domènech, Tomás Martínez Romero, coords., *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Castelló - Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech, Publicacions de l'abadia de Montserrat: 349-362.
- MAS FORNERS, Antoni (2013), «Les conquestes de Mallorca i d'Eivissa.» En María Teresa Ferrer i Mallol, coords., *Jaume I. Commemoració del VIII Centenari del naixement de Jaume I*, vol. 2. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans: 403-439.
- MAS LATRIE, Louis de (1866), *Traité de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des chrétiens avec les arabes de l'Afrique septentrionale au Moyen Âge*. Paris, Henri Plon, imprimeur-éditeur.
- MATEU LLOPIS, Felipe (1956), «Rex Maioricarum. Notas sobre la institución diplomática de los Reyes privativos de Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 31: 198-203.
- MIRET SANS, Joaquim (1918), *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

- MONTALBÁN JIMÉNEZ, Juan Antonio (2007), «Del zigzag a la filigrana: aproximación a una tipología del papel hispanoárabe.» En *Actas del VII Congreso Nacional de Historia del Papel en España*. Madrid, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel: 69-80.
- MONTANER, Pere de (1994), «Els orígens de l'aristocràcia vella mallorquina. Un estat de la qüestió», *Afers*, 18: 405-425.
- MUNDÓ MARCET, Anscar Manuel (1967), «La datació de documents pel rei Robert (996-1031) a Catalunya», *Anuario de Estudios Medievales*, 4: 13-34.
- MUNDÓ MARCET, Anscar Manuel (1994), «El concili de Tarragona de 1180: dels anys dels reis francs als de l'Encarnació», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67/1: XXIII-XLII.
- MUT CALAFELL, Antoni (1989), «Los pergaminos reales del reinado de Jaime I del Archivo del Reino de Mallorca.» En *XIII Congrès d'Història de La Corona d'Aragó (Palma, 27/09-01/10/1987)*, Comunicacions 2. Palma, Institut d'Estudis Baleàrics: 251-327.
- MUT CALAFELL, Antoni (1999), «¿Existieron molinos de papel en la Mayurca musulmana?», En *Actas del III Congreso Nacional de Historia del Papel en España*, 3. Valencia, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel: 39-56.
- MUT CALAFELL, Antoni (2009), «La documentació de l'època de Jaume I conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca.» En *Actes de les jornades d'estudi i debat: El tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca*. Capdepera, Ajuntament de Capdepera: 129-218.
- MUT CALAFELL, Antoni (2011), «Papel árabe e hispanoárabe en el Archivo del Reino de Mallorca.» En *Actas de la reunión de estudio sobre el papel hispanoárabe. Xàtiva. 29-31 Octubre 2009*. Valencia, Instituto valenciano de conservación y restauración de Bienes Culturales: 97-99.
- PASCUAL RAMOS, Eduardo (2000), «Estudio comparativo de la carta de población de Tortosa (1149), carta de población de Lleida (1150) y la carta de franquicia de Mallorca (1230)», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Historia Medieval*, 13: 305-323.
- PEREIRA OCAMPO, Xan Nicanor (2019), *La conflictividad social en la Galicia medieval (siglos XIII-XV)*. Tesis doctoral inèdita. Santiago de Compostela, Universidad.
- PÉREZ MARTÍNEZ, Lorenzo (1977), «Corpus Documenta Balear (I). Reinado de Jaime I», *Fontes Rerum Balearium*, I: 2-112.
- PÉREZ PASTOR, Plàcid (2020), «Conflictivitat generada en el repartiment ulterior a la conquesta feudal de Mallorca (1230-1244)». *Imago Temporis. Medium Aevum*, 14: 245-276 i 564-587.
- PÉREZ PASTOR, Plàcid (2021), *Conquesta, repartiment i organització militar de Mallorca. Els cavalls armats (1229-1350)*. Tesis doctoral inèdita. Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.
- PIÑA HOMS, Román (1985), «La condición de natural del reino de Mallorca», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 55: 307-332.
- PONS GURI, Josep M.^a (1993), «De l'escrivent al notari, i de la "charta" a l'instrument. Recepció dels usos notariais itàlics a Catalunya», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 7: 29-41.
- RIERA MELIS, Antoni (1999), «El regne de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana. Noves aportacions bibliogràfiques», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 10: 33-51.
- ROUILLAN-CASTEX, Sylvie (1969), «De nouvelles datations languedociennes en style pisan», *Annales du Midi*, 81/93: 313-319.

- SALVÀ, Bartomeu (1951), «La cronología catalana en la Edad Media y la fecha del martirio del B. Ramón Llull», *Studia Monographica i Recensiones*, 6: 31-69.
- SALVÀ, Jaime (1975), «Fundación del reino de Mallorca.» En Josep Mascaró Pasarius, coord., *Historia de Mallorca*. Palma, Gráficas Miramar: vol. 2, 110-140.
- SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Álvaro (1970), «Alba del Reino de Mallorca.» En Josep Mascaró Pasarius, coord., *Historia de Mallorca*. Palma, Gráficas Miramar: vol. 3, 1-134.
- SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Álvaro (1981), «En torno a la institucionalización del reino de Mallorca en el siglo XIII», *Medievalia*, 2: 111-144.
- SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Álvaro (1984), «Sobre la datación de la carta de franquesa de Mallorca.» En *Studia Historica et Philologica in honorem M. Batllori*. Roma, Instituto Español de Cultura: 457-474.
- SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Álvaro (1987), «La carta de franquesa de Mallorca, estatuto constituyente del reino», *Anuario de Estudios Medievales*, 17: 207-228.
- SASTRE MOLL, Jaume (2012), *Llibre Groc de la Seu de Mallorca (1211-1715). Índex documental*. Palma, Catedral de Mallorca.
- SISTACH ANGUERA, M.ª Carmen (1997), «El papel árabe en la Corona de Aragón.» En *Actas del II Congreso Nacional de Historia del Papel en España*. Cuenca, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel: 70-78.
- SISTACH ANGUERA, M.ª Carmen (1999), «Les papiers non filigranés dans les archives de la Couronne d'Aragon du XIIe au XIVe siècle.» En *Le papier au Moyen Âge: Histoire et Techniques*. Turnhout, Brepols Publishers: 105-118.
- SISTACH ANGUERA, M.ª Carmen (2001), «Aportación al estudio del papel sin filigranas en la documentación de la Corona de Aragón.» En *Actas del IV Congreso Nacional de Historia del Papel en España*. Córdoba, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel: 97-106.
- SISTACH ANGUERA, M.ª Carmen (2005), «Del papel árabe al papel con filigrana en el Archivo de la Corona de Aragón.» En *Actas del VI Congreso Nacional de Historia del Papel en España*. Valencia, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel: 105-114.
- SISTACH ANGUERA, M.ª Carmen (2013), «Filigranas en el papel hispano-árabe.» En *Actas del X Congreso Nacional de Historia del Papel en España*. Madrid, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel: 101-115.
- SISTACH ANGUERA, M.ª Carmen (2019), «La Corona de Aragón y su producción de papel en época bajo medieval, siglos XIII-XV.» En *Actas del XIII Congreso Internacional de Historia del Papel en la Península Ibérica*, 1/1. Málaga, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel: 177-188.
- SOLDEVILA, Ferrán (1926a), «Fou Aurembiaix d'Urgell amistançada de Jaume I?», *Revista de Catalunya*, v/28: 399-410. [Recerques i Comentaris. (Història de Catalunya), I, Barcelona, 1929: 193-215].
- SOLDEVILA, Ferrán (1926b), «La segona i la tercera estades de Jaume I a Mallorca», *Revista de Catalunya*, V, 27: 268-279. [Recerques i Comentaris (Història de Catalunya), I, Barcelona, 1929: 169-191].
- SOLDEVILA, Ferrán (1958), *Vida de Jaume I el Conqueridor*. Barcelona, Ed. Aedos.
- SOLDEVILA, Ferrán (1968), *Els primers temps de Jaume I*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

- SOLDEVILA, Ferrán, Jordi Bruguera, M.ª Teresa FERRER MALLOL (2008), *Les quatre grans cròniques. I. Llibre dels Feits del rei en Jaume*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- TOMÁS FACI, Guillermo (2013), *La organización del territorio y las dinámicas sociales en Ribagorza durante la gran expansión medieval (1000-1300)*. Tesis doctoral inédita. Zaragoza, Universidad de Zaragoza.
- TRENCHS ODENA, Josep, Antonio M.ª ARAGÓ CABAÑAS, Rafael CONDE DELGADO DE MOLINA (1983), *Folia parisiensia I. Las cancellerías de la Corona de Aragón y Mallorca desde Jaime I a la muerte de Juan II*. Zaragoza, Institución Fernando El Católico.
- TRÉTON, Rodrigue (2010), *Diplomatari del Masdeu. Volum I*. Barcelona, Fundació Noguera.
- TRÉTON, Rodrigue (2013), *Liber Feudorum A. Les investigacions sobre els feus dels reis Jaume I i Jaume II de Mallorca 1263-1294*. Barcelona, Fundació Noguera, 2 vols.
- UBIETO ARTETA, Antonio (1974), «La creación del Reino de Valencia», *Anales de la Universidad de Valencia*, 1: 5-47.
- URGELL HERNÁNDEZ, Ricard (2016), «L'Administració de Jaume III al Regne de Mallorca i la seva documentació.» En *Jaume III de Mallorca i el seu temps*. Palma, Documenta Balear: 125-142.
- VICH SALOM, Juan i Juan MUNTANER BUJOSA (1945), *Documenta Regni Maioricarum (Miscelanea)*. Palma, Imprenta Amengual y Muntaner.
- VILLANUEVA MORTE, Concepción (2009), «El reino de Aragón en la Crónica de Jaime I.» En Juan Fco. Jiménez Alcázar, Jorge Maíz Chacón, Concepción Villanueva Morte, Inés Calderón Medina, eds., *Actas IV Simposio Internacional de Jóvenes Medievalistas. Lorca 2008*. Lorca, Ediciones de la Universidad de Murcia: 239-272.
- VINAS, Agnes i Robert VINAS (2007), *La conquesta de Mallorca. Textos i documents*. Palma, Moll.
- ZIMMERMANN, Michel (1981), «La datation des documents catalans du IXe au XIIe siècle: un itinéraire politique», *Annales du Midi*, 93, 154: 345-375.